

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar

Heyet-i Mahsûsalar Osmanlı Devleti'nden devralınan askerî ve mülki bürokrasinin TBMM Hükümeti ve Cumhuriyet dönemlerinde istihdam edilip edilmeyeceklerini belirlemek üzere kurulan olağanüstü yargı organlarıdır. Bu bağlamda askerî bürokrasiyi ayıklamak üzere 25 Eylül 1923'te çıkarılan 347 sayılı kanunla Askerî Heyet-i Mahsûsa; 26 Mayıs 1926'da çıkarılan 854 sayılı kanunla da Mülkî Heyet-i Mahsûsa kurulmuştur. Bu heyetler belirlenmiş süreleri içinde faaliyette bulunarak Osmanlı Devleti'nden devralınan bürokrasiyi Millî Mücadele'ye karşı göstermiş olduğu tavra göre ayıklamaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nden devralınan askerî ve mülki bürokrasinin durumuna dair tartışmalar, **Mudanya Mütarekesi** gereğince Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirilen **Refet Paşa**'nın, emrindeki jandarma birliği ile Trakya'ya geçmek üzere İstanbul'a gelmesi ile başladı. 1 Kasım 1922 tarihli Saltanatın Kaldırılması'na yönelik TBMM kararının ardından 4 Kasım'da **Tevfik Paşa** hükümetinin istifa etmesi ile birlikte İstanbul'daki devlet dairelerinin amir ve memurları Refet Paşa'ya müracaat ederek TBMM Hükümeti'ne biat ettiler ve böylece Mudanya Mütarekesi'nde böyle bir kayıt bulunmamasına rağmen, İstanbul kendiliğinden TBMM Hükümeti'ne iltihak etmiş oldu.

İstanbul Hükümetinin istifasıyla TBMM Hükümeti'ne bağlanan askerî ve mülki bürokrasi doğal olarak yeniden istihdam edilmek ve maaş almak istiyordu. Fakat TBMM Hükümeti'nin içinde bulunduğu iktisadi şartlar böyle bir yükü kaldırmaktan uzaktı. Zira konu ile alakalı meclis görüşmeleri sırasında mecliste verilen bilgilere göre İstanbul'un yıllık masrafı 20-22 milyon civarında hesaplanmıştı. Aynı dönemde bütün Türkiye'nin yıllık masrafının 36.472.000 lira olduğu düşünülünce aslında İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne maliyeti açıkça ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Millî Mücadele döneminde gerek İstanbul'da gerekse dönemin deyimiyle "*memalik-i meşgule*"de (işgal edilmiş memleketler) kalarak Anadolu'ya geçmeyen bürokrasiye TBMM Hükümeti şüpheyle yaklaşıyordu. Çünkü Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da Millî Mücadele karşıtı birçok resmî veya gayri resmî oluşum ortaya çıkmıştı. Özellikle **Damat Ferit** Hükümetleri döneminde Hürriyet İtilaf Fırkası, **İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Nigahbancılar, Kızıl Hançerciler gibi siyasî fırka ve cemiyetlerin üyelerinin yanı sıra Hilafet Ordusu, Kuva-yı İnzibatiye, Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umûmiliği gibi doğrudan Millî Mücadele'yi engellemek için kurulan oluşumlarda istihdam edilen asker ve sivil memurların yeni dönemde cezalandırılması isteniyordu. Nitekim ordular bünyesinde kurulan Dîvân-ı Harplerde bu oluşumlarda istihdam edilen subayların bir kısmı yargılandı. Henüz İstanbul'un resmen işgal altında bulunduğu ve barış konferansının devam ettiği bir dönemde böyle bir hesaplaşmanın gerek içeride gerekse dışarıda tepkiyle karşılanacağı ve barış konferansına zarar vereceği düşünüldüğü için bu hesaplaşma barışın imzalanmasından sonraya bırakılmıştı. Fakat en azından TBMM Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nden devralınan bürokrasiyi yeniden istihdam ederken veya maaş verirken Millî Mücadele'ye karşı tutumuna göre değerlendirmek istiyordu. Bu konuda ilk adım hemen İstanbul Hükümeti'nin istifasının ardından atıldı ve İstanbul bürokrasisi yeniden değerlendirilmek üzere açığa çıkarıldı. Açığa alınan memurların açık maaşı alabilmeleri veya yeniden istihdam edilebilmeleri için takip edilecek süreç 9 Aralık 1922 tarihli "*Üç Milyon Liralık Avans Kanunu*" ve akabinde bu kanuna ek olarak çıkarılan 12 Şubat 1923 tarihli "*Dört Milyon Liralık Avans Kanunu*" ile belirlendi. Buna göre İstanbul'da açıkta kalan memurların durumlarını incelemek üzere bir "*Tetkik-i Ahval Komisyonu*" kuruldu. Bu komisyonun görevi İstanbul bürokrasisini Millî Mücadele dönemindeki tavırlarına göre değerlendirerek yeni dönemde "*câizü'l-istihdâm*" olup olmadıklarına karar vermektir. Hakkında istihdamının uygun olduğu kararı verilen memur kendisine teklif edilen görevi kabul ettiği takdirde yeniden istihdam edilecekti. İstihdamının uygun olmadığına karar verilen memurlar ise ne açıkta kalan memurlar için belirlenen maaşı

alabiliyorlardı ne de yeniden istihdam ediliyorlardı.

Bir taraftan İstanbul bürokrasisi bu şekilde değerlendirmeye tabi tutulurken diğer taraftan 16 Mart 1920, yani **İstanbul'un resmen işgali**nden sonra kurulan Damat Ferit Hükûmetlerinde nazırlık yapanlar ile hıyanet-i vataniye zanlılarına kesinlikle hiçbir nam altında maaş verilmemesi kararlaştırıldı. Bu konuda İstanbul memurlarının maaşlarını düzenlemek üzere hazırlanan maaş talimatnamesinin 12. ve 14. maddesi gerekli düzenlemeyi yapmıştı. Buna göre; **Sevr Antlaşmasını** imzalayanlara, **Şûrâ-yı Saltanat** üyelerine, Millî Mücadele aleyhinde fetva verenlere, vatana ihanet suçundan mahkûm olanlara, düşman lehine yayın yapanlara, Millî Mücadele karşıtı cemiyetlere ve isyanlara katılanlara haklarındaki tahkikat sonuçlanana kadar maaş verilmemesi kararlaştırılmıştı.

TBMM Hükümeti bir tasfiye politikası başlatmış olmakla birlikte, ne askerî ne de mülki bürokrasinin tasfiyesi için müstakil kanunlar çıkarılarak tasfiyeler kanunî bir çerçeveye oturtulabilmişti. Bunun sebebi de TBMM'deki birçok ifadeden anlaşıldığına göre İtilaf Devletleri ile yapılacak barışın henüz gerçekleşmemiş olması ve en önemlisi İstanbul'un resmen işgal altında bulunması idi. Bu nedenle başlatılacak sert bir devr-i sabık politikasının İtilaf Devletleri tarafından kullanılacağı endişesi tasfiyenin günü birlik kararlarla yürütülmesine neden oluyordu. Asıl tasfiye için barışın tesis edilmesi bekleniyordu.

Beklenen barış 24 Temmuz 1923 tarihli **Lozan Barış Antlaşması** ile geldi. Fakat Barış Antlaşması'na ekli Aff-ı Umûmî'ye Müteallik Protokol ve Kararnâme Millî Mücadele'ye karşı çalışmış kesimleri yargılama ümidini boşa çıkardı. Çünkü bu protokol ve kararnameye göre TBMM Hükümeti ve Yunanistan karşılıklı olarak 1914 yılından 1922 yılına kadar süren savaş yıllarında işlenen siyasî suçları affetmeyi taahhüt etmişlerdi. Bunun anlamı savaş yıllarındaki davranışlarından dolayı hiç kimsenin cezalandırılmayacağı idi. Türkiye, sonradan belirlenmek üzere 150 kişiyi bu aftan muaf tutacağını kabul ettirmişti. Dolayısıyla TBMM Hükümeti savaş yıllarındaki davranışlarından dolayı bu 150 kişiden başkasını yargılayamayacaktı.

Lozan Barış Antlaşması'nın bu ilkesine rağmen, TBMM Hükümeti, Millî Mücadele'ye katılmayan ve aleyhinde çalışmış olan insanları hukuken yargılamasa da en azından bir daha devlet hizmetinde kullanmak istemiyordu.

TBMM Hükümeti'nin gerçekleştirmek istediği bu tasfiyenin siyasi sebeplerinin yanı sıra, ekonomik sebepleri de vardı. Yaklaşık 11 yıl devam eden bir savaştan ekonomik olarak yıpranmış olarak çıkmış olan ve yeni kurulan devletin, Anadolu'da kendisine bağlı bürokrasiye bile maaş vermeye zorlandığı böyle bir dönemde, savaş yıllarında karşıt oluşumlara katılmış bürokrasiyi yeniden istihdam etmek istememesi anlaşılır bir durumdur.

Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş bir coğrafyaya dağılmış olan bir devletin yerine Anadolu'da yeni bir ulus devlet kuruluyordu. Hâlbuki II. Meşrutiyet'ten beri kaybedilen topraklarda birçok bağımsız devlet kurulmuştu ve bu devletler tebaalığına geçtiği halde Türkiye'den maaş veya emeklilik hakkı isteyebilecek durumda binlerce insan vardı. Dolayısıyla bu durumun da bir şekilde düzenlenmesi gerekiyordu.

Bürokraside gerçekleştirilecek tasfiyelerde ilk adım askerî bürokrasi için atıldı. 25 Eylül 1923'te 347 Sayılı, "*Mücâdele-i Milliye'ye İştirâk Etmeyen ve Hudûd-ı Millî Haricinde Kalan Erkân, Ümera, Zabitân ve Mensubîn-i Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidâl-i Millîye İştirâk Edenlerin Tekâüd Müddetlerinin Sûret-i Hesabını Nâtik Kanun*" çıkarıldı. Kanunun 1. ve 2. maddesi ile Millî Mücadele'ye katılmayarak aleyhinde çalışanların bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkilerinin kesilmesine, davet edildiği halde Anadolu'ya gelmeyenlerin de askerlikle ilişkilerinin kesilmesine karar verildi. Bu iki grubun durumlarını tetkik etmek için de Askerî Heyet-i Mahsûsa kurularak

Bursa'da çalışmaya başlatıldı. Askerî Heyet-i Mahsûsa yaptığı çalışmalar sonucunda, tespit edilebildiği kadarıyla hemen her rütbeden 479 subayın askerlikle ilişkisini keserek ordudan ihraç etti.

Kanunun 3. ve 4. maddesi, Mütareke Dönemi'nde İstanbul ve işgal altındaki memleketlerde kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan, fakat aleyhinde de çalışmayan her sınıf ve rütbeden subaylardan belirlenmiş sürelerini dolduranların kendi rızalarına bakılmaksızın **Müdafaa-i Milliye Vekâleti** tarafından emekliye sevk edilmelerini öngörüyordu. Bu maddelerin; aralarında **Mondros Mütarekesi**'ni imzalayan hükûmetin reisi **Müşir Ahmet İzzet Paşa** gibi nispeten yaşlı ve tecrübeli komutanların da bulunduğu emekliye sevk edilen subayların sayısını tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da yeni dönemin ruhuna ve ideolojisine uygun yeni bir askerî bürokrasi oluşturma amacına yönelik olduğu açıktır.

Bunların yanı sıra kanunun 5. maddesi gereğince II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklarda kalarak bu devletlerin vatandaşlığını kabul eden 1094 subayın da bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisi kesildi.

25 Eylül 1923 tarih ve 347 Sayılı Kanun'un uygulanması ile aslında yeni dönemde "*Nigâhbân-ı Cumhuriyet*" olarak tanımlanan ordu, savaş yıllarında sadakatini ispat etmiş ve yeni dönemi kavramış subaylara emanet edilmiş oluyordu.

Askerî bürokraside gerçekleştirilen bu tasfiyenin sivil bürokrasideki boyutu biraz gecikmeli olarak 26 Mayıs 1926'da çıkarılan 854 Sayılı Kanun ile başladı. Bu kanunu uygulamak için de bir Mülkî Heyet-i Mahsûsa kuruldu. Mülkî Heyet-i Mahsûsa çalıştığı süre içerisinde 3150 kişinin dosyasını incelemiş ve 1250'sinin bir daha devlet hizmetinde kullanılmamasına karar vermişti. Dolayısıyla her iki kanun gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına karar verilenlerin sayısı yaklaşık 3000 kişiye ulaşıyordu. Ancak bu sayıya Askerî Heyet-i Mahsûsa Kanunu'nun 3 ve 4. maddelerine göre emekliye sevk edilenler dâhil değildir.

Çıkarılan bu kanunlara göre Heyet-i Mahsûsaların verdikleri kararlar kesindi ve hiçbir makama itiraz etme hakkı yoktu. Ancak aleyhinde karar verilen kişiler başta Heyet-i Mahsûsalar olmak üzere Vekâletlere, Başvekâlete, TBMM'ye ve Cumhurbaşkanlığı'na itiraz ediyorlardı. İtiraz eden subaylardan çoğu Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da kurulan Mim Mim Grubu, Felah Grubu vs. gibi gizli gruplara bağlı olarak çalıştıklarını iddia ediyorlardı. Ayrıca Anadolu'ya geçmek için müracaat ettiği halde Ankara'dan ret cevabı aldığını iddia edenler de vardı. Çoğalan itirazlar üzerine 21 Mayıs 1928'de kabul edilen 1289 Sayılı Kanun ile Heyet-i Mahsûsa Kararlarını temyiz etmek üzere Âli Karar Heyeti kuruldu. Âli Karar Heyeti yaptığı incelemeler sonucunda birçok kişinin itirazını yerinde bularak haklarındaki Heyet-i Mahsûsa Kararını kaldırdı. Ancak bu tedbir de yeterli olmadı ve Âli Karar Heyeti'nin bir buçuk senelik çalışma süresinin sona ermesinden sonra birçok itiraz dilekçesi gelmeye devam etti. Bu itiraz dilekçelerine karşı ne TBMM ne Başvekâlet ne de Cumhurbaşkanlığı'nın kanunen olumlu yanıt vermesi mümkündü. Dolayısıyla Heyet-i Mahsûsa kararları olduğu gibi kaldı.

Âli Karar Heyeti'ne başvurduğu hâlde bu heyetin çalışma süresinde bakmadığı birçok evrak vardı. Bunlara da bir çözüm bulunması gerekiyordu. Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle 26 Ekim 1933'te kabul edilen Af Kanunu, Heyet-i Mahsûsalar tarafından tasfiye edilenleri bu af kapsamı dışında tutmuştu. Fakat kanunun 12. maddesi'nde Âli Karar Heyeti'ne itiraz ettiği halde bu heyetin çalışma süresinin bitmesi nedeniyle itirazı görüşülemeyenlerin evrakı Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne devredildi ve burada görüşülerek karara bağlandı.

Af Kanunu ile Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne yeni başvuru yolu açılmamıştı. Sadece önceden Âli Karar Heyeti'ne

başvurduğu halde dosyası hakkında karar verilemeyenlerin durumu görüşülmüştü. Bütün bu çalışmalara rağmen, hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı kendisine tebliğ edilmediği için Âli Karar Heyeti'ne müracaat edemediğini ileri sürerek çeşitli makamlara müracaat edenlere rastlanabiliyordu. Bunun üzerine 26 Kasım 1934'te kabul edilen 2589 Sayılı Kanun ile bu durumda olanların Şûrâ-yı Devlet'e müracaat etmelerinin önü açıldı ve yeni bir temyiz süreci başlatıldı.

25 Eylül 1923 tarih ve 347 Sayılı Kanun ile askerî bürokraside, 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 Sayılı Kanun ile mülki bürokraside başlatılan tasfiye süreci 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 Sayılı Af Kanunu'na kadar devam etti. Çıkarılan bu kanun ile Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından verilen ve Âli Karar Heyeti ile Şûrâ-yı Devlet tarafından ilgili kanunlar gereğince tasdik edilen kararlar ortadan kaldırıldı. Bundan sonraki tartışma ise hakkındaki kararlar kaldırılan kişilerin emeklilik haklarıyla ilgiliydi. Zaten birçoğu Af Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte bütün medeni hakları ile birlikte emekli maaşı da almaya başlamışlardı. Ancak uygulamada çıkan bir takım sorunlar nedeniyle emekli maaşı alamayanlar da 21 Kasım 1952 tarih ve 5989 Sayılı Kanun ile emeklilik haklarını geri almışlardır.

Asaf ÖZKAN

KAYNAKÇA

Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE).

Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM).

TBMM Arşivi.

Resmî Yayınlar

Düstûr.

Resmî Gazete.

Sicill-i Kavânîn.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri.

Sürelî Yayınlar

Akşam.

Hâkimiyet-i Milliye.

İkdâm.

Milliyet.

Müşterek Gazete.

Tanîn.

Tevhîd-i Efkâr.

Vakit.

Yenigün.

Hatıralar ve Telif Eserler

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İstanbul 2001.

ASLAN, Betül, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdâresi Meselesi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.

AYDIN, Mesut, **Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri**, İstanbul 1992.

BALİ, Rifat N., **Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı**, İstanbul 2007.

BİREN, Mehmet Tevfik, **Bir Devlet Adamının II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II**, Yay. Haz. Fatma Rezan Hürmen, İstanbul 1993.

ÇOKER, Fahri, "Heyeti Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler ve (Vahdettin'in Yaveri) Yüzbaşı Fahri Efendi".

ERDEHA, Kamil, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, İstanbul 1998.

ESENGİN, Kenan, **Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969.

GÜNZBERG, Sami, **Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesi'ne Tazallüm-nâme**, İstanbul 1341 (1925).

HEPER, Metin, **Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği**, Ankara 1974.

HEPER, Metin, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme -Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme-**, İstanbul 1977.

HEPER, Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

KOÇAK, Cemil, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İstanbul 2005.

KOÇAK, Cemil, **Belgelerle Heyet-i Mahusalar**, İstanbul 2005.

MALKOÇ, Eminalp, **Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)**, İstanbul 2014.

ÖZKAN, Asaf, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar**, Ankara 2014.

Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları, Yay. Haz. Fatma Rezan Hürmen, İstanbul 2000.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene, Mutlakıyet, Meşrutıyet ve Millî Mücadele Yıllarında şahidi veya Âmili Olduğum Hadiselere Ait Vesikalar, 1892-1922, IV. Cildin Son Kısmı**, İstanbul 1955.

TUNÇAY, Mete, “Heyet-i Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması”, **Armağan, Kanun-i Esasinin 100. Yılı**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.307-329.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/askeri-ve-mulki-heyet-i-mahsusalar/?pdf=3838> adresinden erişilmiştir